

LUSEN

Huvudlusen är anpassad för att kravla omkring ovanpå sitt varma sköna matbord. Trillar den av kan den inte ens förflytta sig, och dör förmodligen av uttorkning inom ett dygn.

– nygammalt huvudbry

”Åh, nej! Lusvarning – igen!” Höst efter höst får sexbenta snyltgäster föräldrar att stöna och stänka. Delvis har vi oss själva att skylla; vår stressiga, splittrade livsstil passar huvudlusen utmärkt!

Text: Olle Bergman

I våra moderna liv finns det nämligen inte tid för några löss. Mamma och pappa jobbar heltid. Barnen springer på handbollsträning, drejningskurs och kommunala musikskolan. Det kan gå veckor mellan tillfällena då man kryper upp tillsammans i soffan och pysslar om varandra lite – och plötsligt upptäcker att det kravlar små djur i ungarernas hår!

Lever ofta ett stillsamt liv

Lusen följer ju bara det centrala budet inom parasiternas rike: *Du skall icke störa din värd*. Den kräver inte mycket av livet: lite hår att kravla i, lite jämnvarm hud att värma sig vid och några droppar blod då och då. Sköt du ditt, så sköter den sitt!

Härom året gick jag och min egen familj förmodligen med löss en hel sommar innan vi upptäckte hur nedlusade vi

var. Honorna kravlade ostörda omkring i våra hårbottnar och lade sina sex ägg om dagen. Visst såg jag att min vitblonda son hade fnas i håret, men det trodde jag var sand från badstranden.

Vad gör då en modern svensk familj i detta läge? Jo, man rusar till apoteket och köper befrielse från obehaget. Enkelt ska det vara, och snabbt ska det gå! På med lusmedel, bara, så försvinner nog lössen som fläckarna på silvervasen försvinner när vi putsar med Röda Häxan.

Denna brådska utnyttjar lusen, som ofta inte tänker ge sig så lätt. Kanske tillhör den en nobel familj: någon av de misstänkta resistentastamma från Storbritannien och USA som det rapporteras om. Men även enkla bondlöss är rätt sega, om eventuella överlevare slipper bli störda av synande blickar och envisa kammar under veckorna som följer. Utan behandlingsuppföljning är risken stor för återinfestation.

För att spä på eländet har lusen också

stor nytta av den skamstämpel som den bär. Eftersom många familjer talar tyst om problemen kan andra familjer i deras närhet – i all aninglöshet – utgöra reservoarer, tills de en dag själva upptäcker lös-sen! Serve och retur!

En gammal följeslagare

I folkminnesarkiven kan vi hitta en annan attityd till löss än den vi ser idag. Så här antecknade Gustaf Ericsson som var ute på den sörmländska landsbygden på 1870-talet:

”Qvinnor i allmänhet anse som en sär-dels artighetsbetygelse att lyska andra och själf blifva lyskad. [---] Många qvinnor gå ofta ärendes till grannarna för att låta lyska sig eller ock för nöjet af att lusa andra.”

Men man kände till att ”hufvudlöss och klädeslöss äro skiljda djur”:

”Detta om hufvudets parasiter. Däremot att ha sådana i kläderna anses för stor skam till och med en för tiggare.”

Femtio år senare var inställningen en annan. Så här berättar en finsk kvinna om sin barndom på 1920-talet:

”Huvudlöss var rätt vanliga i min barn-dom, men det ansågs som en stor skam att ha löss [---]. En morgon när jag skulle gå till skolan och jag blev hjälpt med att kamma mina flätor riktigt snyggt, upptäcktes det att jag hade fått huvudlöss. Det blev bråttom att kamma igenom håret med lus-kammen. Husets kvinnor stod omkring mig och plockade löss, som de klämde ihjäl med tumnageln mot ett vitt papper. Mitt hår tvättades sedan med sabadill-ättika och proceduren upprepades flera gånger med några dagars mellanrum för gnetternas skull.”

Sabadillättika är ett gammalt medel mot huvudlöss. Det framställdes genom att blanda frön från sabadill, *Schoenocaulon officinale*, med ättikssprit. Fröna hos denna liljeväxt, som växer i Mexico och Västindien, innehåller nämligen insekts-dödande alkaloider.

Tre typer av människolöss

När zoologer talar om löss menar de vanligtvis arter från någon av dessa två ordningar:

■ *Anophura*, äkta löss. Medlemmarna i denna grupp har sugande mundelar som är avsedda för att tränga igenom huden och sörpla blod ur ett blodkärl. Världen över finns 4–500 arter – alla parasiterar på däggdjur.

■ *Mallophaga*, fjäder- och hårätare (biting or chewing lice). Dessa livnär sig, som namnet antyder, genom att äta fjädrar, hår eller hudflagor. I den här gruppen finns det långt fler arter – flera tusen – och vär-darna kan vara både däggdjur och fåglar, dock inte människa.

Om man t.ex. studerar lusens blodsugande insektskollega loppan (ordning *Siphonaptera*) är det lätt att bli förvirrad. Inom detta släkte hoppar de olika varianterna lätt över skaklarna. Människoloppan (som från början eventuellt var en grävlingloppa) är så gott som utrotad, istället är det kattlop-

pan som angriper både människa och hund o.s.v.

Bland de äkta lössen råder däremot ordning och reda. Det finns nämligen bara tre arter som kan leva och föröka sig på människor. Alla har de global utbredning:

- huvudlusen, *Pediculus humanus capitis*, som framför allt lever i håret på huvudet
- klädlusen, *Pediculus humanus corporis*, som lever i kläder och till viss del i kroppsbe håring
- flatlus, *Phthirus pubis*, som föredrar grövre hår, framför allt det som växer i underlivet.

Enbart efter utseendet är det mycket svårt att skilja mellan huvudlus och klädlus, men det spelar mindre roll: klädlusen uppträder inte i vår del av världen när fred och välstånd råder (se artikel härintill).

Flatlusen liknar inte alls sina kusiner. Den kravlar inte omkring lika mycket som dem, utan föredrar att förankra sig på samma ställe. Med sin breda, satta kroppsform förtjänar den verkligen sin engelska benämning "crab louse".

Resistensutveckling problem

Vid behandling av huvudlös används vanligen syntetiska derivat av pyretrin (t.ex. Nix) eller malation (t.ex. Prioderm), vilka båda verkar som nervgifter för insekter. Pyretrinbaserade preparat har funnits längst på marknaden, men desvärre har rapporter om resistensutveckling inkommit från många håll. Detsamma gäller till viss del malation.

Det är lätt att föreställa sig att förutsättningarna på senare år har varit idealiska för resistensutveckling. Många nervösa familjer har förmodligen gett små skvättar till höger och vänster "för säkerhets skull".

Resistens eller inte – för att uppnå ett gott resultat får behandlingsuppföljningen inte vara halvhjärtad! Man får aldrig leta löss styrd av en hemlig önskan att man inte vill hitta några. Då är det lätt för enstaka överlevare att gömma sig, till exempel i håret bakom örönen.

Låt oss avsluta med att vara en smula cyniska och använda en militär liknelse:

säg att lusmedlet är artilleriet, och lusammen är infanteriet. Ingen general erövrar några huvudkullar om man inte följer upp bombardemanget med ett bajonettanfall! □

fakta

Ordlista

Infestation enligt Nationalencyklopedins definition "infektion hos människa eller djur vilken orsakats av parasiter".

Pedikulos enligt samma källa "förekomst av löss hos människa".

Phthiriasis 1. förekomst av flatlus (*Phthirus pubis*, av grek. *phtheir* "lus") hos människa. 2. lussjuka (*morbus pedicularis*), en mytomspunnen sjukdom som sägs ha drabbat orättfärdiga härskare och rucklare. Dessa drabbades av bölder och sår ur vilka horder av löss krälade.

Är det männe lössen som kliar?

När Napoleon korsade Niemi-floden i Polen strax före midsommar 1812 hade han nästan en halv miljon man under sitt kommando. Europas självutnämnde kejsare stod på höjden av sin makt, och skulle nu klippa klorna av den ryska björnen.

En armé av trashankar

Föga anade han att under de bedrövliga månader som följde, skulle hans ståtliga Grande Armée reduceras till en ömklig samling trashankar. Bakom sig hade de lämnat 100 000 kamrater i rysk fången-

Napoleon och fläckfebern

Det sägs ofta att det var "General Vinter" som krossade Napoleons Stora Armé under det katastrofala fälttåget i Ryssland 1812–13. Senare tiders forskning tyder på att det snarare var Marskalk Prowazekii med benäget bistånd av Överste Lus.

skap, och 400 000 döda i strid, i svält, i frostsador och – inte minst – i sjukdom. En väldigare dräpare än de ryska stridskrafterna var nämligen fläcktyfusen – en sjukdom som i alla tider varit en ständig följeslagare till arméer på marsch.

Rickettsier

Det latinska tyfus kommer från grekiskans typhos som betyder "rök, dimma" eller i detta fall "omtöcknande sjukdom". Fläcktyfus är egentligen benämningen på en hel grupp infektionssjukdomar som orsakas av rickettsier. Epidemisk fläcktyfus orsakas av *Rickettsia prowazekii*. Den sprids från person till person via klädlöss: lus sugen en sjuk person, fylls av rickettsier och överför dessa till nästa person genom sin avföring. Sjukdomen inleds oftast med häftig huvudvärk, hög feber och kraftig muskelsvärk. De utslag som gett sjukdomen dess namn uppträder efter en knapp vecka. Utan antibiotikabehandling är dödligheten stor – vissa källor uppger 40 procent! I Sverige är endast

ett par fall rapporterade under det senaste decenniet.

Krälade i kläderna

På den fattiga ryska landsbygden fanns det många tillfällen att dra på sig klädlöss. Brevem hem berättar om civilbefolkningens gränslösa misär, smutsighet och fattigdom. Redan efter ett par veckor hade epidemin fått fäste bland de franska soldaterna. Innan de kommit halvvägs till Moskva hade en tredjedel av armén dukt under i sjukdom och umbäranden. En sergeant berättar om hur han vaknade och kände kläderna kräla av löss. När han tog av sin skjorta och sina byxor och slängde dem i elden "exploderade lössen med ljudet av en gevärssalva från två led av infanterister".

Fotnot:

Fläcktyfus får inte förväxlas med paratyfoid (äldre benämning paratyfus) eller tyfoid som båda är sjukdomar orsakade av bakterier ur släktet *Salmonella*.